

УДК 373:091 (477)

ОКТАВІЯ ФІЗЕШІ*(Мукачєво)***ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
У ЗАКАРПАТТІ (1939 - 1944 РР.)**

Проаналізовано розвиток початкових шкіл Закарпаття у період перебування в складі Угорщини у 1939-1944 рр. Акцентовано на економічних, суспільно-політичних, демографічних, мовних, культурних тенденціях, які вплинули на трансформацію розвитку початкових шкіл у кількісному, мовному та змістовому аспектах.

Ключові слова: *Закарпаття, Угорщина, початкова школа, соціально-політичні умови.*

Закарпатоукраїнські землі наприкінці 30-их років ХХ століття опинилися в центрі уваги світової громадськості. Адже, як засвідчують історики, «15 березня 1939 року війська фашистської Угорщини почали повне загарбання Закарпаття... . Закарпаття згідно з таємним договором Молотова – Ріббентропа було сферою впливу Німеччини, і вона ніколи не пішла б на розрив із своїм союзником Угорщиною заради самостійності маленької Карпатської України» [4, с. 137-138]. Таким чином, закарпатоукраїнські землі знову ввійшли до складу Угорщини, що призвело до ряду змін у територіальному устрої, суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті краю.

Дослідниками історії Закарпаття багато уваги приділяється вивченню різних аспектів періоду перебування Закарпаття в складі Угорщини в період II Світової війни. Варто зазначити, що питання розвитку освіти та шкільництва розглядалися в загальному вигляді, без акцентування на особливостях організації навчально-виховного процесу, змісту освіти, питаннях методичної роботи вчителів, підручникотворення тощо.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати чинники системних освітніх трансформацій, які мали місце в діяльності початкових шкіл Закарпаття у період його перебування в складі Угорщини впродовж 1939-1944 рр.

Повернення Закарпаття до складу Угорщини зумовило зміни в адміністративно-територіальному устрої. Закарпаття ввійшло до складу Угорщини під назвою «Підкарпатська територія», «Підкарпаття» й поділялося на чотири експозитури – Ужанську, Березьку, Угочанську та Марамороську. За результатами проведеного у 1939 р. Регентським комісаріатом перепису майна та населення – територія краю мала площу 12.061 км², на якій проживало 667.561 осіб. Очолював край – регентський комісар (підпорядковувався виключно регенту Угорщини і прем'єр-міністру), посаду якого займали Ж. Перені, М. Козма, В. Томчані, А. Вінце. Окрім них, активну участь у житті краю брали депутати угорського парламенту від Підкарпаття (край був представлений в Угорському парламенті 14 депутатами, які не обиралися, а призначалися) – А. Бродій, С. Фенцик та ін. Історики дають різну оцінку діяльності цих посадовців, окремі вважають їх «профашистськими лакеями» [4; с.139], але на підставі аналізу документів ми не погоджуємося з цими висловлюваннями, оскільки останні вказують і на позитивні сторони їхньої діяльності на користь закарпатоукра-

їнського народу. Так, наприклад, депутат угорського парламенту від Підкарпаття С. Фенцик особливу увагу спрямовував на вирішення проблем культурно-освітнього характеру.

Виокремлюючи тенденції, які призвели до трансформаційних змін у сфері початкової школи Закарпаття періоду II Світової війни, варто наголосити, що однією з найвагоміших була соціально-економічна, яка призвела до суттєвого скорочення початкових шкіл, зменшення кількості учнів та учителів. Зокрема, повернувши закарпатоукраїнські землі до складу Угорщини, угорські керманічі зазначали, що ці землі були «найзанедбанішою територією Чехословацької держави». Тому одразу угорський уряд почав вживати заходи щодо покращення соціально-економічного становища краю. Зокрема, «навесні та влітку 1939 року 7,5 тисячі підкарпатських сезонників працювали на сільсько-господарських роботах в Угорщині, де заробили 240 вагонів пшениці. Угорські залізничники за урядовою вказівкою повинні були перевезти її до головних залізничних станцій Підкарпаття безплатно. Крім того, на громадські роботи для бідних видали 222,5 тис. пенге. За ці гроші ремонтували сільські дороги, саджали дерева, очищали зарослі канали, кювети і місця, шкідливі для здоров'я тощо...» [2, с. 196]. Угорський уряд робив спроби «задобрити» місцеве населення, надати йому допомогу, покращити соціальну інфраструктуру. Звичайно, що уряд знайшов підтримку найперше серед угорськомовного населення, яке за часів Чехословаччини зазнавало утисків.

Проте, вже в роки II Світової війни соціально-економічне життя краю, як і в усій Угорщині та Європі, ускладнилося. У містах значна частина підприємств були милітаризовані, що суттєво позначилося на умовах праці робітників. Як варіант виходу з економічної кризи один з депутатів угорського парламенту від Підкарпаття пропонував уряду: «Будівництво заводів. Природні багатства Підкарпаття дають велику можливість для будівництва заводів для переробки місцевої сировини. Так, напр., папір, цемент, оцет, консервні заводи по переробці фруктів тощо» [6, с. 276-277].

Також, економічна криза торкнулася сільського господарства, а саме збільшилася кількість безземельних селян, які змушені були віддати землі за борги. Депутатами угорського парламенту від Підкарпаття ініціювалося питання щодо здійснення земельної реформи, «списання старих податків та інших недоїмок. Загальновідомо, що колишні чеські власті легко нараховували податки та мита, які тепер угорські власті суворо стягують» [6, с. 277]. Проте, угорським урядом був уведений додатковий - «військовий податок», суть якого полягала у «реквізиції для потреб армії «зайвої» худоби, сіна, продуктів» [4, с. 140], а також введенням з 1941 р. карткової продуктової системи.

Слід зауважити, що криза гостро вдарила не тільки по гірських районах Закарпаття (які й так завжди вирізнялися бідністю й були відносно «відсталими» у соціально-економічному розвитку), але й по низинних районах, що призвело до зубожіння населення й змусило велику частину емігрувати за кордон. Варто наголосити, що сам угорський уряд сприяв трудовій міграції, адже ще у 1939 р. понад 8 тис. закарпатських сезонних робітників працювали в Угорщині, а в 1942 р. їх кількість збільшилася до понад 14 тис. чоловік.

Демографічні тенденції, як наслідок соціально-економічних змін, також мали неабиякий вплив на трансформації початкової освіти, зокрема в плані розвитку початкових шкіл з державною та національними мовами навчання. Так, кількісні показники національного складу населення Закарпаття упро-

довж 1939-1944 рр. змінювалися в залежності від зміни державної приналежності.

У перший рік повернення Підкарпаття до Угорщини спостерігається незначне скорочення русинського (на 3,4%), єврейського (на 3,8%), чеського й словацького (на 4%) населення. Натомість кількість угорців зросла на 11,4%. Проте, з таблиці також помітно, що абсолютну більшість у Підкарпатському краї склали русини-українці: 62% на початку приєднання краю до Угорщини та майже 59% через два роки, коли був проведений перепис населення. Скорочення, як вважають історики, було викликано тим, що галицькі переселенці не одержали угорського громадянства, частина українського населення емігрувала до Радянського Союзу, а інша частина – асимілювалася з угорськомовним населенням, особливо в містах, де працювали службовцями в державних установах. Найчисельнішими національними меншинами були угорці та євреї. За релігійною ознакою 61,9% населення становили греко-католики, 17,2% – православні, 12,1% – іудеї, 6% – римо-католики, 2,2% – протестанти, 0,6% – інші [2, с. 660].

Безумовно, що соціально-економічні та демографічні тенденції не могли не вплинути на розвиток освіти та шкільництва, зокрема в частині розвитку мережі шкіл з національними мовами навчання, створення двомовних шкіл тощо. Так, у таблиці 2 подано динаміку розвитку мережі початкових шкіл у Закарпатті впродовж досліджуваного періоду.

На системні освітні трансформації початкової школи на Закарпатті періоду II Світової війни вплинули зміни у суспільно-політичному житті краю. У цей час набуває актуальності питання боротьби угорського уряду проти поширення комуністичної ідеології серед місцевого населення. Зокрема, депутат Угорського парламенту від Закарпаття С. Фенцик, у листі до прем'єр-міністра Угорщини зазначав, що «в зв'язку з сусідством Підкарпаття з росіянами, тобто комуністами, слід рахуватись з їх величезним впливом» [6, с. 275], або ж «анти-угорська пропаганда за кордоном дуже сильна, як з радянського боку, так і з боку американських угро-русів, які просякнуті комуністичним і бенешівським (тут: Й.Бенеш – прихильник приєднання закарпатоукраїнських земель до Чехословаччини – Ф.О.) духом» [6, с. 276].

Також, С.Фенцик неодноразово звертався до угорської влади з питанням сприяти вирішенню ряду проблем суспільно-політичного та культурного життя краю. Зокрема, у листі-зверненні до прем'єр-міністра Угорщини ним висвітлено низку проблемних моментів, які мали місце у культурному житті краю, та пропозицій щодо їх усунення, серед яких:

1. Припинення роботи культурних товариств, а саме культурні товариства проводили велику роботу, а зараз діяльність їх майже припинилась. Визнання угро-руських скаутів.

2. Видання брошур угро-руською мовою, які б ширили новий дух, яким би було охоплено населення Підкарпаття. На подібні цілі чеська пропаганда дуже багато витратила.

3. Не дозволяють вживати угро-руський прапор [6, с. 276].

Проте, незважаючи на ці пропозиції, угорський уряд припинив діяльність товариства «Просвіта» й крайового Педагогічного Товариства, які мали проукраїнську орієнтацію, заборонив вживання у засобах масової інформації етнонім «український», замість синьо-жовтого прапора Карпатської України використовував червоно-синій прапор, гімн «Ще не вмерла Україна» замінив на

гін «Подкарпатській русини», автором якого був русин, видатний представник Закарпаття XIX століття – О. Духнович [2, с. 664].

Зі зміною влади традиційним для закарпатоукраїнських земель є постановка та вирішення мовного питання. Знову можна спостерігати протистояння між русофільською та русинською течіями. Русофіли бажали ствердити офіційний статус російської мови й задля цього у 1939 р. Г. Геровським був підготовлений посібник «Русская граматика» для другого року навчання в народних школах. Проте, владні структури Угорщини намагалися ігнорувати намагання русофілів, «одначе, – зазначає Р. Офіцинський, – мовне питання назрівало» [2, с. 209]. Зокрема, представник угорського уряду А. Потоки з цього приводу зазначав, що «треба дбати про те, щоб виробити місцеву мову. Місцеві напрями різні. Є такі, що намагаються завести чисто українську, а інші – чисто російську мову. На думку інших, недоліки відсталого русинської мови треба поповнити за рахунок української або російської ... Здається, найкраще було б вернутися до тієї місцевої русинської мови, граматику якої написав Волошин. Новій граматиці слід би бути тотожною з волошинською граматику, звичайно, без вказівки на те, що оригінал граматики належить Волошину» [7, с. 300-301]. Це «повернення», на нашу думку, є дуже дивним, адже сам А. Потоки зазначав, що «двадцятирічне чеське панування не завдало стільки шкоди Підкарпаттю, скільки нашкодив чотиримісячний волошинівсько-український режим».

Важливо зазначити, що угорський уряд не тільки насаджував примусове вивчення угорської мови. Для нього не менш важливим було вивчення місцевої русинської мови. Згідно з §11 Розпорядження № 6.200 «Про теперішнє управління суспільною справою на повернених землях Підкарпатської території» на Підкарпатті державною мовою була угорська мова та «угроруська» мова [9]. Угорський уряд зобов'язав всіх чиновників, жандармів, угорських вчителів вивчати русинську мову, оскільки за допомогою мови вони могли поширювати державницькі ідеї Угорщини серед неугорського населення краю. Це, в свою чергу, зобов'язувало всі закони та нормативні документи друкувати двома мовами та забезпечувало права місцевого населення звертатися до владних органів рідною мовою. Для задоволення потреб службовців у вивченні мови був створений навчальний посібник «Угроруська книга практикуму мови (Magyarország nyelvgyakorló könyv)» (Ужгород, 1939), а також регулярно організовувалися мовні курси. Вважаємо, що вивчення національної мови державними службовцями є правильним та виправданим не тільки для спрощення спілкування влади з народом, але й сприяло завоюванню симпатій місцевого населення.

Окремі дослідники історії Закарпаття вважали, що такий державний мовно-політичний напрямок Угорщини приховував «стратегічні політичні інтереси держави: для Угорщини вигідним був окремий невеликий слов'янський народ, для підсилення ідентичності якого потрібно було створення самостійної русинської літературної мови. В інтересах цього Угорщина морально, політично і матеріально значною мірою підтримувала направлену на це діяльність місцевої інтелігенції ... Становище ж національних меншин, які проживали на Закарпатті, було дуже складним. Школи румунів та словаків, у яких викладання проводилося рідною мовою, закрили. Єврейське населення, котре вважалося найбільшою національною меншиною краю, під час голокосту фактично знищили» [2, с. 667-668].

Велику роль у поширенні державницьких ідей Угорщини відіграла молодіжна організація «Левенте», створена 1921 року як організація, яка спрямована на організацію позашкільної роботи з фізичного виховання молоді [7], а 1939 року урядом Угорщини був прийнятий Закон II Про національну оборону, згідно якого (§§ 6-13) всі школярі, яким станом на 1 вересня поточного року виповнилося 12 років, зобов'язані були вступити до рядів організації «Левенте» і бути його членом аж до вступу до лав Збройних сил. Ця молодіжна організація мала надзвичайно великий вплив на формування в підростаючого покоління національно-патріотичних почуттів, національної свідомості та готовності до оборони своєї вітчизни – Угорщини. Велику просвітницьку роботу необхідно було здійснювати вчителям серед місцевого населення щодо популяризації ідей «Левентів».

Трансформації суспільно-політичного, культурного й мовного аспектів, які мали місце на початку 40-років ХХ століття у житті закарпатоукраїнського краю, призвели до трансформаційних змін у сфері освіти та шкільництва, про що засвідчують також дані *таблиці 1*.

Таблиця 1

**ПОЧАТКОВІ ШКОЛИ ЗАКАРПАТТЯ
(1938-1944 рр.)**

Мова навчання	Початкові школи		Динаміка
	1938/1939 н.р.	1943/1944 н.р.	
Русинська/українська	463	305	-158
Угорська	117	215	+98
Чеська/словацька	188	-	-188
Німецька	24	23	-1
Румунська	4	-	-4
Єврейська	7	-	-7
Всього	803	543	-260

Наслідками соціально-економічних та демографічних проблем, які виникли внаслідок II Світової війни, стало суттєве скорочення мережі початкових шкіл – на 260 шкіл. Наслідками суспільно-політичного, мовного та культурологічного характеру стало збільшення початкових шкіл з державною мовою навчання та закриття ряду національних шкіл. Так, кількість початкових шкіл з угорською мовою навчання збільшилася на 98 шкіл, тобто майже на 84%. Натомість, кількість шкіл з русинською (українською, російською) мовою навчання скоротилося на 158 шкіл (35%), повністю ліквідовані школи з чеською, румунською, єврейською викладовими мовами.

Історики по-різному оцінюють стан шкільництва на Закарпатті впродовж 1939-1944 рр. Наприклад, В. В. Гомоннай зазначав, що «1939-1944 роки виявились трагічною сторінкою в історії освіти Закарпаття» [1, с. 31]. На противагу цій заяві – теза П. Р. Магочія, згідно якої «На Подкарпатській Русі, яку угорці називали Підкарпаттям, карпаторусини мали право на культурне життя. Ошколовання (тут: шкільництво – Ф.О.) здійснювалося угро-руською мовою, дозволялося видання творів русинської літератури та діяльність культурних

товариств, але тільки тих, які симпатизували угорській політиці. Навпаки, не можна було висловлювати проукраїнські симпатії» [3, с. 88]. Аналізуючи погляди дослідників історії Закарпаття на освітню політику Угорщини досліджуваного періоду варто пам'ятати, що змінився не тільки територіальний устрій Закарпаття, але й приналежність до іншої держави, яка реалізовувала власну освітню політику. Загалом, це знайшло відображення в цілях виховання та навчання, але суттєво не вплинуло на загальний стан розвитку освіти та шкільництва для населення Закарпаття.

Спостерігалось скорочення загальної кількості початкових шкіл, виявилася тенденція до зменшення шкіл з національними мовами навчання. До провідних тенденцій розвитку початкової освіти в закарпатоукраїнських початкових школах належить упровадження державної освітньої політики у складі Угорщини в 1939-1944 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.)/Василь Васильович Гомоннай. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 1992. – 299 с.
2. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура/україномовний варіант українсько-угорського видання/Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег.: Ю.Остапець, Р.Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С.Черничко; Відповід. за вип. М.Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
3. Магочій П.П. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів /Павло-Роберт Магочій/Пер. русинською мовою В. Падяк. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – 120с. – Русин. мовою.
4. Олашин А.В. Історія Закарпаття/ Андрій Васильович Олашин. – Мукачево, 1992. – 212с.
5. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках/Борис Іванович Співак. – Видавництво Львівського університету. – Ужгород: Закарпатська обласна друкарня, 1963. – 381 с.
6. Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918-1919, 1938-1939, 1944-1946 р.р.)/Упорядкування, передмова та покажчик О.Д.Довганича та О.М.Корсуна. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття». 2007. – 752 с.
7. Шляхом Жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: збірник документів. – Том V: 1938–1944рр. / Ред. комісія: Белоусов В. І. (гол. комісії), Ваш І. М., Климпотюк М. В., Мазанько А. С., Попович Д. П., Пруниця С. Ю., Ротман М. Є., Співак Б. І., Хайнас В. В.; Упорядн. Сіярова Г. І. Державний архів Закарпатської області. – Ужгород: Книжкове вид-во "Карпати", 1967.–524 с.
8. 1921. évi LIII. Törvénycikk a testnevelésről/ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7509>
9. Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Politika, államigazgatás/ Kisebbségek (határon túli magyarság, magyar történelem, forrás)/Csilla Fedinec. – Dunaszerdahely: Fórum Intézet - Lilium Aurum, 2001. – 647 о. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/02400/02418/02418.pdf>

ОКТАВИЯ ФИЗЕШИ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ЗАКАРПАТЬЕ (1939-1944 ГГ.)

Проанализировано развитие начальных школ Закарпатья в период его пребывания в составе Венгрии в 1939-1944 гг. Акцентируется на экономических, общественно-политических, демографических, языковых, культурных тенденциях, которые повлияли на трансформацию развития начальных школ в количественном, языковом и содержательном аспектах. Социально-экономические и демографические тенденции, которые имели место на Закарпатье во время Второй мировой войны, привели к сокращению сети начальных школ – на 260 школ. А общественно-политические, языковые и культурологические тенденции привели к увеличению начальных школ с государственным языком обучения и закрытия ряда национальных школ. Так, количество начальных школ с венгерским языком обучения увеличилось на 84%.

В свою очередь, количество школ с русинским (украинским, русским) языком обучения сократилось на 35%, полностью ликвидированы школы с чешским, румынским, еврейским языками преподавания. Определяющей в развитии начальных школ Закарпаття этого исторического периода является тенденция осуществления образовательной политики Венгрии, направленной на поддержку государственных идей в сфере образования и воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: *Закарпатье, Венгрия, начальная школа, социально-политические условия.*

OKTAVIA FIZESHI

THE TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF THE PRIMARY SCHOOL IN TRANSCARPATIA (1939-1944)

In this article we analyze the development of the primary school in Transcarpathia when the region was a part of Hungary in the 1939-1944 years. We accentuate your attention on the economic, socio-political, demographic, language and cultural trends. These all trends had affected on the transformation of the primary schools in quantitative, language and contents aspects. In 1939 year when Hungary has returned Transcarpathian lands to its membership, the Hungarian government began to use the measures for improving the social and economic situation of the region. They began to provide the material assistance to the population, to organize the social infrastructure and other. The government got the most support from the Hungarian population, because they were oppressed in times of Czechoslovakia. The Hungarian government stopped the activities of the society «Prosvita» (Enlightenment) and the regional Pedagogical Society, which had on Ukrainian orientation. The government banned to use ethnonym «Ukrainian» in the mass media. While they have solved the language issue there was the confrontation between the Russophile and Ruthenian currents. The Hungarian government had introduced the compulsory study of the Hungarian and the local Ruthenian languages. They could spread the Hungarian state ideas through the language among the no Hungarian population of the edge. The social, economic and demographic trends which have taken place in Transcarpathia during the Second World War, led to the reduction of the network of the primary schools – to 260. But the social, political, language and cultural trends led to an increase a number of the primary schools with the state language learning and led to a closure of a number of the national schools. Thus a number of the primary schools with Hungarian language of learning had increased to 84 percent. Instead a number of the schools with Ruthenian (Ukrainian, Russian) language learning was reduced to 35 percent. Were completely eliminated the schools with Czech, Romanian and Hebrew language of learning. The defining thing in the development of the primary schools in Transcarpathia of this historical period is the tendency of introduction of the educational policy of Hungary. This tendency is aimed at support of the state-building ideas in the sphere of education and upbringing of the rising generation.

Keywords: *Transcarpathia, Hungary, a primary school, socio-political conditions.*

Одержано 9.10.2015, рекомендовано до друку 18.11.2015